ЕВАНГЕЛСКИТЕ ЦИТАТИ В НАЙ-РАННИЯ СЛАВЯНСКИ ПРЕВОД НА "ПАНДЕКТИТЕ" НА НИКОН ЧЕРНОГОРЕЦ

Събка Богданова (София)

Най-ранният славянски превод на "Пандектите" на Никон Черногорец (по-нататък: ПНЧ) обикновено се отнася към края на XI - нач. на XII в. В науката се налага мнението за неговия руски произход, изказано най-напред от И. И. Срезневски и А. И. Соболевски. И до днес обаче то остава спорно поради отсъствието на цялостно проучване на славянската традиция на текста и езика на превода. Вече сме отбелязвали, че сложният състав на ПНЧ предполага провеждане на източниковедски анализ и редица лингвотекстологични изследвания на всяка съставна част на текста преди да бъде потърсен отговор на въпроса за мястото на превода и произхода на преводачите.[1]

Ще спрем вниманието си на цитатите от евангелието преди всичко в рамките на извлеченията от Златоустовите тълкувания, които присъстват почти във всяко слово на ПНЧ. Ограничаваме се с проследяването на състава на първите 32 слова, текстът на които (в съкратен вид) се съдържа в основния за нас сръбски ръкопис Хил. 175. Използваме изданието на този препис и разночетенията и допълненията в него, направени по руските ръкописи Яросл. 15583 (XII в.), Син. 836 (XIII в.) и Чуд. 16 (XIV в.)[2].

В ПНЧ извлеченията от тълкуванията на Йоан Златоуст върху евангелието се въвеждат със заглавия: **ѕлатоꙋстаго ѿ матфеа** (или **ѿ иоанна**), като при това се наблюдават варианти на изписване (съкращения) на тези заглавия. Прави впечатление, че болшинството от словата започват именно с извадките от Златоустовите беседи върху евангелието. Те следват непосредствено след заглавието на общо 22 слова - словата 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28. Словата 5 и 26 не съдържат златоустови евангелски тълкувания, но затова пък в началото им се привеждат текстове от Златоустови тълкувания на апостолските послания. Словата 6, 30, 31 и 32 не започват с текстове от Йоан Златоуст, но включват такива в състава си, в това число и от евангелските тълкувания.

---

[1] ***Богданова, С.*** Към изследването на лексиката на "Пандектите" на Никон Черногорец в първия им славянски превод. - В: Преславска книжовна школа. Т. 6. София, 2002, с. 141; вж. тук цитираната литература за състоянието на изследването на най-ранния превод на ПНЧ.

[2] ***Pavlova, R. , Bogdanova, S***. (Hrsg.). Die Pandekten des Nikon vom Schwarzen Berge (Nikon **č**ernogorec) in der ältesten slavischen übersetzung. Edition von Rumjana Pavlova und S**ä**bka Bogdanova. Mit einem Aufsatz von Rumjana Pavlova, aus Bulgarischen von Renate Belentschikow. Teil 1 (s.427); Teil 2 (s.410). - Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler. Band 6. PETER LANG, Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main. 2000 При цитиране на ръкописите използваме буквени съкращения: Х (за Хил. 175), С (за Син. 836), Я (за Яросл. 15583) и Ч (за Чуд. 16).

Златоустови тълкувания върху евангелието липсват в 19, 23 и 29 слова. В 23 слово обаче откриваме извадка **о оклеветании· ѕла҃оустьц** (в Х тя е пропусната, вж. Я 126-в22), докато в 19 и 29 слово няма никакви текстове, свързани с името на Йоан Златоуст. Прегледът на състава на ПНЧ в първия им съкратен славянски превод дава основание да отбележим, че в тях е отредено значително място на Йоан Златоуст, който , както е известно, е "един от тримата т. нар. велики отци на църквата (наред с Григорий Богослов и Василий Велики), най видният християнски оратор"[3].

Евангелските цитати в ПНЧ досега не са били предмет на специално изследване. Единствено И. И. Срезневски отбелязва, че "места св. писания большею частью не были переводимы вновь, а передаваемы довольно верно по прежнему переводу, и при том по тому, в котором, по недоразумению слово γέεννα передано словом рожьство"[4]. Както се вижда, Срезневски е дал отговор на главния въпрос, който възниква при проучването на библейските текстове в състава на което и да било преводно средновековно произведение: използван ли е вече съществуващият превод или цитатите са се превеждали наново. Съпоставката на идентифицираните от нас около 40 евангелски цитати в ПНЧ[5] с текста на Мариинското евангелие[6] (по-нататък - Мар. ев.) потвърждава извода на Срезневски за използването на готовия превод на евангелието и дава възможност да бъдат откроени редица езикови (най-вече лексикални) особености на цитатите в ПНЧ, част от които характеризират следваната редакция на евангелския текст при най-ранния превод на тази книга. За илюстрация привеждаме текста на евангелските цитати от Мт. 5 по Хил. 175 като подчертаваме в него думите-разночетения по отношение на текста в Мар. ев. и даваме непосредствено след тях в скоби инициалите на евангелията, в които се срещат същите разночетения[7]; в скоби посочваме и разночетенията по руските преписи на ПНЧ, а съответствията в Мар. ев. даваме под всеки стих; в квадратни скоби добавяме пропуснат в цитатите текст. Спираме се на Мт. 5, тъй като тази

[3] Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. II. София, 1995, с. 194.

[4] ***Срезневский, И.*** Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках, т. II, вып. 4. СПб., 1876, с.289. Тук следват 4 извадки от слова 3, 8 и 10, включващи стихове Мт. 5:3-12, 13-16,18, 22, Мт. 23: 23-31.

[5] Това са: Мт. 5: 1-12, 13, 14-16, 18, 21, 22, 23-24, 25-26, 27-28, 31-32, 33-34, 38-41, 42, 43-45; Мт. VI: 1-15; Мт. 10: 16, 34-39; Мт. 11: 29-30; Мт. 13: 27-30, 52; Мт. 17: 27; Мт. 18: 3, 5, 6, 8-9, 15-16; Мт. 19: 29; Мт. 20: 26; Мт. 22: 21; Мт. 23: 6-7, 13-31; Мт. 25: 27-29; Мт. 26: 6-10; Йо. 5: 30; Йо. 13: 3-17; Лк. 6: 9 .

[6] Издание: ***Jagić, V***. Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus. Berolini-S. Peterburg, 1883.

[7] За установяване на общите места в цитатите в ПНЧ с текста на някои евангелия използваме разночетенията към реконструирания кирило-методиев текст на Мт. 5 в: Славова, Т., Добрев, Ив., Проект за критическо издание на старобългарското тетраевангелие. Реконструиран кирило-методиев текст с разночетения и критичен апарат. - В: Кирило-Методиевски студии, кн. 10. С., 1995 с. 94-102. Запазваме съкращенията за паметниците, използвани тук в критичния апарат, вж. с. 89-91.

глава е цитирана почти изцяло в Златоустовите извлечения. Забелязва се, че стиховете от Мт. 5 са разположени съвсем последователно в текста на книгата в рамките на 3, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 20, 24 слова. Налице е много ясна връзка между заглавията на словата и цитираните в тях стихове, напр. между Мт. 5: 1-12 и заглавието на 3-то слово **Їйкоже и за добродѣтель страѫ́е блажень· а иже за самою то злоѥ дѣло страѫ́ен прѣшьканьнь**, между Мт. 5: 22 и заглавието на 9-то слово **О разлнунн гнѣва и ѩрости пѡ́бнѣн и непѡ́бнѣн· ѩко не всегда гнѣватн се намь польꙁно**, между Мт. 5: 31-32 и заглавието на 13-то слово **О прѣлюбодѣнствѣ· ѩко не без бѣды ѥсть· разлоучнти се моужоу ѿ своѥго подроужна кромѣ словесе блюднаго**; в слово 20 **О млт҃ынн и како пѡ́баѥть даѩнна творнти** се намира 42 стих, а в 24-то слово **О любвн и ѡ улв҃колюбнн· ѥже елнко любнти блнжнѣго** са стиховете 43-45. Тази закономерност се наблюдава и при цитати от други глави, напр. Мт. 6: 1-2 в 27-мо слово е в съзвучие със заглавието му **О томь ѥже не пѡ́баѥть ѩвѣ млт҃ыне творнти и троубеще прѣ́ собою ѩкоже и лнцемѣрн**. Може да се каже, че темите на отделните слова са определени до голяма степен от нравствените послания на евангелския текст.

Мт. 5: 1-12 (Х 5в10-6а8)

1. **вндѣвь** (Ath, Tert) **же народь** (Sav, Ostr, Vlăk, Ath, Ban) **вьꙁнде на гороу· н сѣдьшоу немоу** (Ath, Tert, Lond) **пристоупнше к немоу оученнцн его н**
Мар.: **оузрѣвъ; народъı; ѩко сѣде**

2. (ЯЧ + **ѿвьрзъ оуста своѩ**) **оучаше ѥ глѣ ∴**

3. **блж҃енн** (Я **блж҃еннн**, ср. Sav) **нищи** (Assem, Mir, Vlăk, Bojan, Ath, Ban, Sof, Ril; ЯЧ **нищнн**) **дх҃мь ѩко тѣхь ѥсть цр҃тво** (Zogr, Assem, Mir, Vlăk, Bojan, Ban, Koch, Ath, Tert, Sof, Lond, Ril, Tărg; ЯЧ **цр҃твнѥ**) **нб҃ноѥ**
Мар.: **нищнн; цр҃твнѥ**

4. **блж҃енн** (Ч **блж҃еннн**, ср. Sav) **плаоущнн се** (Ч липсва **сѧ**) **ѩко тн оутѣшѥть се**
Мар.: **тнн**

5. **блж҃енн** (Я **блж҃еннн**, ср. Sav) **кротцнн ѩко тн наслѣдѥть ꙁемлю·**

6. **блж҃енн** (Я **блж҃еннн**, ср. Sav) **алоующе** (Ostr, Mir, Bojan, Ath, Ban, Koch; ЯЧ **алоющнн**) **н жежѫ́ущнн** (Я липсва, Ч **жажюще**, ср. Mir, Bojan, Ath, Ban, Koch,

Sof) правды ради (ЯЧ липсва, ср. Assem, Sav, Ostr, Gal, Ser, Lond, Ril, Tărg) ꙗко тн насытѣть се·
Мар.: алъчѫщнн; жеждѫщнн

7. блⷢженн (Я блⷢженнн, ср. Sav) милⷭтивн (Mir, Vlăk, Bojan, Ath, Ban, Koch, Sof, Ser, Ril, Tărg; ЯЧ милⷭтивнн) ꙗко тн помⷧлованн боудоуть·
Мар.: милⷭтивнн

8. блⷢженн (Я блⷢженнн, ср. Sav) чистн (Assem, Mir, Vlăk, Bojan, Ban, Koch, Ath, Sof, Ser, Ril) ср̂цемь ꙗко тн бⷠ оузрѣть·
Мар.: чистнн

9. блⷢженн (ЯЧ блⷢженнн, ср. Sav) **миротворцн** (Tert, Ser, Lond, Tărg) ꙗко тн сн̄ове бж̄н (ЯЧ бж̄нн) нарекоуть се·
Мар.: съмираѫщен сѧ

10. блⷢженн (Я блⷢженнн, ср. Sav) нзгнанн (ЯЧ нзгънанння) правды ради ꙗко тѣхъ естъ цⷭтⷭво нб̄ное·

11. Блⷢженн есте егда поносоуть вамь (ср. Assem; ЯЧ поносѧть; Ч +н) нзр̂еноуть вы н рекоуть всакь зьль гл̄ъ на вы лъжоуще мене ради·
Мар.: поносѧт сѧ вами

12. рд̂оуйте се н веселите се (ЯЧ липсва сѧ, ср. Assem, Koch, Ril) ꙗко мьзда ваша многа (ЯЧ + естъ на нб̄сѣхъ) Тако бо **ѿгнаше** пророкы· иже бѣше прѣжⷣе васъ·
Мар.: нзгнашѧ

Мт. 5: 13 (Х 21в8-11)

13. Вын есте соль земли· аще же (Я липсва, ср. Typ, Vlăk, Ban, Tert, Sof) соль швоуѭетъ· [умъ wсолит сѧ] нничесомоуже не годитъ се· нь тькмо (Tert +да) нсыпати се (Lond) вънь· н попирати се (Lond) чл̄вкы·
Мар.: же липсва; нн къ чесомоу же бⷢдетъ къ томоу; нъ да нсъпана бⷢдетъ; попираема

Мат 5: 14-16 (Х 22а1-10)

14. Вын во есте свѣтъ мироу· не можеть градъ оукрнти се врьхоу горы стоѥ·
Мар.: липсва

15. нн вьжнзаѥть (С въжнгаѥть, ср. Vrač въжегажтъ, Ath, Bogd, Sof, Lond вжнзажтъ) свѣтилника и поставлѣють (ЯЧ поставлѧѥть, ср. Koch, Deč, Sof) ѥго по̀ споудомь· нь на свѣщьникь и (Я липсва, Ч да, ср. Ostr, Bojan, Vrač, Koch, Deč) свѣтнть всѣмь нже вь храминѣ· (Я храмѣ) [сжтъ]
Мар.: въжнзаѧн; поставлѧѥтъ; свѣщънцѣ; да

16. тако да просвѣтнть се свѣть вашь прѣ̀ оу҃вкы· ꙗко да (Kar, Ath, Sof, Lond, Tărg) оуҙреть (Я ꙗвнть , Ч видѧть, ср. Ath, Tert, Ser, Tărg) дѣла ваша добрая· и прославеть ѡ҃ца вашего нже ѥсть на нб̂хь·
Мар.: да

Мт. 5: 18 (Х 22а23-22в1)

18. а҃мнь а҃мнь (Zogr, Gal, Raš, Mokr, Sof) гл҃ю вамь дондѣже (ЯЧ + прендеть) нб҃о и ҙемлѣ· нѡта ѥдина· (Ser, Tărg) и оурѣта ѥдина не (ЯЧ липсва) прѣндеть ѿ закона дондѣже вса боудоуть
Мар.: аминъ; дошндѣже прѣндетъ; нгета ѥдина; нли оурѣта; всѣ сн

Мт. 5: 21 (Х 32в12-14)

21. Слышасте ꙗко рк̂но бы̂ прьвымь (Typ, Chil)· не оубнѥшн· нже аще (ср. Tărg нже бо аще) оубнѥ[ть] повнн ѥсть соудоу
Мар.: древнимъ; нже бо

Мт. 5: 22 (Х 37а18-19, 37в8-9)

22. (ЯЧ + азъ же гл҃ю вамъ· гнѣваѧн сѧ на врата своѥго въсоуѥ (Ser, Tărg) повнньнъ ѥсть соудоу) Нже кто рк̂ть братоу своѥмоу рака повнньнь ѥсть събороу (Typ, Chil)·…нже кто рк̂ть оурода (Typ, Vlăk, Chil, Ser, Lond, Tărg) повнньнь ѥсть родьствоу шгньномоу (Lond)
Мар.: всѣкъ гнѣваѧ сѧ; безоума; бо; сьньминшоу; липсва кто; боуѥ; гешнѣ шгньнѣн

Мт. 5: 23-24 (Х 42а22-43в3)

23. Ащє прннесешн даръ твон къ олтарю и тоу поменешн ꙗко братъ твон нм[а]ть нѣуто на тє·
Мар.: аще ѳво

24. ѡставн (ср. Zogr.) даръ свон (Ч твон) п[рѣдь] олтаремь и пршьдь прьво сминрн [се сь] братомь своимь· и тогда прншьдь прннесн даръ свон (Zogr, Typ, Raš, Mokr, Bogd, Sof, Ser, Tărg)·

Мар.: оставн тоу; твон; шедъ пр҃ѣжде; братромъ; твон

Мт. 5: 25-26 (Х 43в18-24)

25. пр҃нꙗн соупьрьнникоу своемоу дондѣже ѥси на поути с нимь· ꙗда когда пр҃ѣдасть те соупьрьнникь соудни· и соудиꙗ те пр҃ѣдасть слоузѣ· и вь тьминицоу вьсажєнь боудеши (ср. Tărg въвръженъ бѫдеши)

Мар.: бѫдн оувѣщаи сѧ съ сѫпьремь своимь скоро; да не пр҃ѣдастъ тебе сѫдни; въвръжетъ тѧ

26. амн҃ь гл҃ю тебѣ (ЯЧ тн, ср. Zogr) не изидеши ѿтоудѣ дондѣже ѿдасн послѣдниꙗ кодрать·

Мар.: въздасн

Мт. 5: 27-28 (Х 47в10-14)

27. Слышасте ꙗко рє҃но бы҃ прьвымь (Typ, Vlăk, Chil)· не пр҃любы створнши·

Мар.: древънимъ

28. азь же гл҃ю вамь· ꙗко вьзр҃ѣвы (ср. Ath, Sof, Lond) на женоу с похотню· и (ЯЧ липсва) оуже пр҃любь (ЯЧ прелюбъı, ср. Chil, Ath, Tert, Ser, Sof, Lond, Ril, Tărg) сътворн с нею вь ср҃цн своемь·:··

Мар.: вьсѣкъ иже вьзьрнтъ; любъı

Мт. 5: 31-32 (Х 52в15-20)

31. Р҃ѣ се (Typ, Vlăk рєуе бо сѧ) иже аще кто (ЯЧ липсва) поустнть женоу свою да дасть (Ч + ѥи) книгы распоустьныѥ·

Мар.: рєуено же бъıстъ; липсва кто

32. азь же гл҃ю вамь ꙗко иже (Ч липсва , ср. Tărg + аще) поустнть (Tărg) женоу свою развѣ словесе пр҃любодѣинаго (Ban, Chil, Tărg)· творнть ѥи (ср. Typ) пр҃любодѣꙗти· (Я пр҃любъı дѣꙗти) и (Ч а) иже потпѣгоу поѥмлеть пр҃любы дѣѥть

Мар.: вьсѣкъ поуштаѭи; любодѣинаго; иж; пр҃любъı дѣати; творнтъ

Мт. 5: 33-34 (Х 58а1-4)

33. Слышасте (Typ) ꙗко рє҃но бы҃ прьвъимь (Typ, Vlăk, Chil)· да не кльнеши се· вьздасн же вышнемоу клетвы своѥ Zogr; Я твоꙗ)·

Мар.: пакъı слъıшасте; древьнимъ; не въ лъжѫ клънеши сѧ; г҃вн; твоиѭ

34. азь же гл҃ю вамь· да не кльнеши се ѿноудь и ꙗже по снхъ

Мар.: не клатн сѧ; нн нб҃мь ѣко прѣстолъ есть бж҃нн·

Мт. 5: 38-41 (X62a6-15)

38. Слышасте ꙗко рк҃но бы҃ пръвынмь (Typ, Vlăk, Chil)· зоубь за зоубь· н (ЯЧ липсва, ср. Ban, Ath) шко за шко·
Мар.: око за око н зжвъ за зжвъ

39. азъ же гл҃ю вамь· не протнвнте (Vlăk, Ath, Lond; ЯЧ протнвнтн) се злоу· нь аще те кто (Ath, Sof, Ser, Tărg) оударнть (заоушнть) за (Vlăk; ЯСЧ въ) лаинтоу десноую (ЯСЧ десноую лаинтоу)· швратн емоу н дроугоую·
Мар.: протнвнтн; аще кто тѧ; въ; деснжиж лаинтж

40. н хотещомоу створнтн с тобою соудь н рнзоу твою възетн·
шставн (Tert, Ath) емоу сраунцоу (Vlăk, Tert, Ser, Tărg)·
Мар.: сждъ прнѧтн съ тобоиж; отъпоустн; сраунцж твоиж

41. н наѣмлющаго те нтн пьпрнще (Tert; Я + одино) ндн с нимь дв҃ѣ·
Мар.: аще къто понметъ тѧ по снлѣ; попьрнще едино

Вж. също X 75a10-11: Ѩще те кто понмѣ пьпрнще ндн с нимь дв҃ѣ.

Мт. 5: 42 (X 91a23-25)

42. Просещомоу оу тебе дан· н хотещаго ѿ (ЯСЧ оу, ср.Sav, Typ, Vlăk, Ban, Chil, Raš, Bogd, Koch, Sof, Lond) тебе заимовати (Kar, Bogd; ЯСЧ заѧти) не ѿвратн (ЯЧ +сѧ) его праздьна (ЯЧ липсва, С тщего)
Мар.: заѧмн; липсва

Мт. 5: 43-45 (x109a2-12)

43. Слышасте ꙗко рк҃но· възлюбнши блнжнѣго (Sav, Ostr, Typ, Arch,Vlăk, Chil, Vrač, Tert) своего н възненавндншн врага своего·
Мар.: рѣчено естъ; нскрьнѣго

44. Ѩзъ же гл҃ю вамь· любнте врагы ваше· н мл҃нте за творещее вамь пакость (ЯЧ пакостн)· н (ЯСЧ липсва) блг҃внте клньоущее вы· добро творнте ненавндещнмь васъ·
Мар.: напастн; липсва

45. да бꙋдете пⷭ҃вни ѿц҃ꙋ вашемꙋ иже есть на нб҃сѣхъ· тако снтаетъ слн҃це свое на зл҃ые и на бл҃гые и пꙋщаетъ дѣ҃ждь свои на праведные· и не на праведные (Ostr, Arch, Gal, Vrač; ЯСЧ на неправедьнꙑꙗ)

Мар.: снв҃е ѻт҃ца вашего; слъньце свое сьѣатъ на зълꙑ и блгꙑ; дъждитъ; и на неправедънꙑ

От направената съпоставка могат да се извлекат следните обобщения:

По-голямата част от стиховете на Мат. 5 са точни цитати. Разночетенията в тях спрямо текста в Мар. ев. са свързани с пропуск или вмъкване на думи, замяна на едни местоимения, предлози, съюзи, префикси, суфикси с други, на кратки форми на прилагателните и причастията с пълни или обратно, на причастия с глаголи, на едни конструкции с други, както и разместванията в словореда, непълно цитиране и т.н. Това са обичайните отклонения при цитиране на библейския текст, когато той не се превежда отново. При установяване на точните цитати в преводните славянски текстове възниква въпросът дали те са предавани по памет или са свързани с писмен източник. В славянската "Пчела", напр., И. Макеева и А. Пичхадзе установяват 20 евангелски откъси, съвпадащи напълно с кирило-методиевия превод и по-скоро с неговите по-късни редакции. При това 8 от цитатите са от така наречената "планинска проповед", която поради особената си значимост за изтълкуването на новозаветното учение е била тема на многобройни екзегетични съчинения и, съответно, много добре позната на книжовниците, което обяснява точното цитиране на текста и дава основание за предположението, че "возможно, в "Пчеле" цитировался не письменный источник, но текст воспроизводился по памяти"[8]. С писане по памет се обясняват "някои дребни, детайлни отклонения от библейския текст" в творчеството на Кл. Охридски, като се смята, че те са недопустими при преписване от непосредствен писмен образец тъй като "за средновековния книжовник Библията е била свещена книга и всякакви лични своеволия са се смятали за сериозен грях"[9]. В духа на тези разсъждения може да се допусне, че и в ПНЧ точните цитати са предадени по памет. Посочените различия обикновено не излизат извън рамките на вариантите, известни в използваните за сравнение кодекси. Почти във всички случаи на отлики от най-стария евангелски текст (представен в Мар. ев.) езиковите особености на цитатите в ПНЧ се откриват в поне още един паметник, напр. *блажении* (ЯЧ) вм. *блажени* (Х) се среща последователно само в Sav. Разночетенията спрямо най-стария текст в преписите на ПНЧ могат да бъдат групирани по следния начин: 1. Разночетения, общи за сръбския ръкопис Хил. 175 и

[8] ***Макеева, И., Пичхадзе***, А. Библейские цитаты в древнерусской "Пчеле". - Лингвистическое источниковедение и история русского языка. М., 2000, с. 83.

[9] ***Славова, Т.*** Кирило-Методиевски студии, кн. 8, с. 1991, с. 70.

руските преписи (или част от тях), които намират потвърждение и в други паметници - такива са 32 на брой в стиховете 1(3), 6(1), 8(1), 9(1), 13(2), 15(1), 16 (1), 18 (2), 21 (2), 22 (3), 24(2), 25(1), 27(1), 28(1), 31(1), 32(4), 38(1), 39(1), 40(2), 43(1); 2. Разночетения, характерни само за руските преписи (или за някои от тях), съвпадащи при това с разночетенията в други паметници - общо 17 в стиховете 3-10 (8), 12 (1), 13 (1), 15 (2), 16(1), 22(1), 26(1), 38(1), 42(1); 3. Разночетения, характерни само за Хил. 175 и съвпадащи с разночетенията в други паметници - общо 6 в стиховете 3(1), 6(1), 7(1), 39(2), 45(1); 4. Разночетения в преписите на ПНЧ (всички или някои), които не се срещат в други паметници и могат да се смятат като специфични за ПНЧ - общо 27, от които ще посочим преди всичко някои общи за всички преписи на ПНЧ: **ѿгнаше** - Мар. **изгнаша** (стих 12); **нчесомоужде не годнть се· нь тькмо** - Мар. **нн къ чесомоу же бждетъ къ томоу** (13 стих); **на свѣщьннкь** - Мар. **на свѣщънницѣ** (15 стих); **гнѣваѣан сѧ** - Мар. **всѣкъ гнѣваѭ сѧ** (стих 22); **пршӑ пръво** - Мар. **шедъ прѣжде** (стих 24); **пръан соупьрьннкоу своемоу** - Мар. **бждн оувѣщаѭ сѧ съ сѫпьремь своимь скоро** (25 стих); **еда когда прѣдасть те соупьрьннкь** - Мар. **да не прѣдасть тебе сѫдни** (25 стих); **ѿдасн** - Мар. **въздасн** (26 стих); **да не кльнешн се** - Мар. **не въ лъжѫ клънешн сѧ ; вышнемоу** - Мар. **гвн** (33 стих); **да не кльнешн се** - Мар. **не клѧтн сѧ** (34 стих); **створнтн с тобою соудь** - Мар. **сѫдъ прнѧтн съ тобоѭ** (40 стих); **н наемлющаго те нтн пьрнце** - Мар. **аще къто понметъ тѧ по снлѣ** (41); **рѣно** - Мар. **речено естъ** (43 стих); **пакость** (ЯЧ **пакостн**) - Мар. **напастн** (44 стих); **пӑбнн ѿцѵ вашемоу**[10]- Мар. **снве отца вашего; поущаѥть дъжӑь** - Мар. **дъждитъ** (45 стих); от тази група разночетения вж. още в стихове 4 (Ч), 10 (ЯЧ), 15 (Я), 16 (Я), 18 (ЯЧ), 24 (Ч), 42 (Х, С).

Тази картина на разночетенията показва, че в по-голямата си част цитираните в ПНЧ стихове от Мат. 5 следват готовия превод (подобни резултати може да се очакват и от съпоставката на останалите цитати в

---

[10] Това разночетене се открива и в "Учително евангелие" на Константин Преславски: **ꙗко да боудете подобьнн речѳ оц҃оу вашемоу невесьскоумоу** (Син. 262, л. 135г5-9).

Изказвам благодарност на М. Спасова за това, че ми предостави фотокопия на Синодалния препис от XIIв. на "Учителното евангелие" (сигн.: ГИМ, Син. 262), а също така на М. Йовчева, която ме снабди с ксерокопие на изданието на Архиеп. Антоний (вж. за него в.: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. II. С. , 1995, с. 438).

Съпоставката на извлеченията от беседите на Йоан Златоуст върху евангелието в ПНЧ с "Учително евангелие" показа, че катените в двата паметника не съвпадат. В отделни случаи се наблюдават сходства в превода на евангелските цитати, ср. , напр., Мт. 25: 29 **имоущомоу бо въздѣ дано боудетъ· н избытъчьствоуѥть· ѿ неимоущаго же н иже имать възметъ се ѿ него** (Х 26а24-в3) и **имоущоумоу бо дано боудетъ· н избъıтъчьствнть· отъ неимоущаго же н иже мьнитъ сѧ имъıн отъато боудетъ отъ него** (Син. 262, л. 120в19-г6) срещу текста в Мар. ев. **имѫщомоу бо весьде дано бѫдетъ н избѫдетъ· а отъ не имѫштаго н еже аште мьнитъ сѧ имъı въѕато бѫдетъ отъ него.**

ПНЧ). Забелязва се, че отклоненията от стария, кирило-методиев евангелски текст в цитатите по-често се проявяват във всички преписи (вж. група 1.), а когато между сръбския препис Хил. 175 и руските преписи Яросл. 15583, Син. 836 и Чуд. 16 има различия, то сръбският препис по-често стои по-близо до текста в Мар. ев. (вж. група 2.).На дадения етап не могат да се правят изводи относно езиковите особености, характерни само за цитатите в ПНЧ (вж. Група 4). Съпоставката с гръцкия текст, която засега нямаме възможност да осъществим, би показала, дали те са свързани с особеностите на оригинала и, съответно, идват от независимия превод на отделни места или пък е налице "своего рода" редакция на евангелския текст[11]

Статистическият анализ показва също, че разночетенията в ПНЧ по отношение на стария текст се откриват в болшинството от привлечените за съпоставка (общо 31) паметници, като най-многобройни са случаите на съвпадения с Ath (17), Vlăk (16), Tărg (15), Sof (14), Typ (13), Tert, Sav, Ser (по 12), Chil (10) и т.н. Установено е, че в много от тези евангелия се откриват следи от редакторската дейност на преславските книжовници, напр. в Боянско, Тертерово, Банишко, Вълканово, Рашко, Атинско и др.[12]

Както вече споменахме, преводът, по който са предадени евангелските цитати в ПНЧ, се определя от Срезневски като "онзи, в който думата γέεννα е предадена с думата *рожьство*". Става дума за Мт. 5: 22 (**нже кто рⷪтъ оуроде повиньнь естъ родьствоу огньномоу**) и Мт. 5: 29[13] (**а не все тѣло твое вьвръжено боудетъ въ родьство огньное** ; Я рожьство), където вм. гръцката заемка **геена** в преславската редакция на евангелския текст се предпочита старобългарският превод **езеро огньно, езеро горѧште** или **родьство огньно**[14]

За това, че в ПНЧ при първия им славянски превод е следвана преславската редакция на евангелския текст свидетелства и употребата на редица други преславизми от известните текстологични дублети. Ще добавим първо, че в цитата от Мт. 5: 22 при неговото перифразиране наред с *геона огньна* е употребен (през няколко реда) характерният за

---

[11] Вж. резултатите от изследването на евангелските цитати в "Пчела" в: Макеева, И., Пичхадзе, А. Библейские цитаты…, с. 84-85.

[12] ***Славова, Т.*** Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. - В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 6. София, 1989, с. 16; Славова, Т. Преславски следи в лексиката на Архангелското евангелие. - Език и литература, 1984, № 1, с.12.

[13] Този стих е перифразиран, при това първата му част се намира в извлечение **ѡ нодна: аще wко твое съблажнѣетъ те истъкни е· аще нога ѡсѣцн ю** (Х 12а13-14), а втората част - в извадка **златоустаго· ѡ мⷭ : доброⷮ во рⷪ да погыбнетъ еднинь ѡ оудь твонхъ· а не все тѣло твое вьвръжено боудетъ въ родьство огньное** (Х 16в5-7)

[14] ***Славова, Т.*** Преславска редакция…, с. 44; ***Дунков, Д.*** Супрасълският сборник и етапите в развитието на преславската редакция на старобългарските книги. - Език и литература, 1985, № 5, с.16

И по-нататък при определяне на преславските дублети се опираме на цитираните публикации на ***Т. Славова*** и ***Д. Дунков***.

преславската редакция превод на *геена* дьвръ огньна (Х 62в3-5: гнѣваѥн сѧ на брата своѥго вьсоуѥ и оурода прозываѥ виновать (S повиненъ) ѥсть геѡнѣ wгньнѣи; Х 62в12-14: ѥгда гл҃ть ѩко нже прозываѥ брата своѥго оуроде· виновать (S повиненъ) ѥсть дьвръи wгньнѣи). Преславското разночетене за *геена* е употребено и в Мт. 23: 15 (Х- пропуск, вж. Ч 30в в изданието, Т.2, с. 103: горе вамъ книжници фарисѣи лицемѣри· ѩко обиходите море и соушю створите единого пришелца· и егда боудеть· и створите его сн҃а родьствоу огньноу (Х- пропуск, вж Ч 30в в изданието, Т.2, с. 103; тук малко след това се чете: …но егда добродѣтелнъ боудеть то подобнть̂ емоу· егда ли зълъ· то превъсходнть оудобьꙗ ради на злобоу· сн҃а дьвръи огньнѣи· рекше самородьна.

В Мт. 5: 13 стои наречието тькьмо, на което в преславската редакция съответства тъчиѫ . В Х тьчию се среща 9 пъти, вж., напр. в Йо 13:10 (Х76а5): ѩзмьвенын не требоуѥть тьчию ногы оумыти вьсь бо ѥсть чистъ.

В Мт. 5: 22 са употребени преславските лексеми оуроде и сьборѫ (вм. боуѥ и сьньмищоу).

В Мт. 5: 23 е представен кирило-методиевият вариант олтарь, но в същия перифразиран стих (Х 44в6) е употребен преславизмът жрьтвьникъ: аще жрьтвьникоу прѣстоншн и тоу поменншн ѩко братъ твои нмать нѣчто на тѥ…; вж. също Мт. 23: 18 (Х-пропуск, Ч 30с в изданието, Т.2, с. 103): и нже клнетъ̂ жрьтвенникомь нничтоже есть· а нже клнетъ̂ даромь лежащимь вьрьхоу его· повиненъ есть .

В Мт. 5: 26 е запазена гръцката заемка кодратъ (във вариант кондрать), която в преславската редакция се заменя с цѧта. В първите 32 слова на ПНЧ преславизмът цѧта се употребява 2 пъти (Х 99в7, 8).

В Мт. 5: 27, 33 е употребен преславският дублет прьвыимь вм. дрєвънимъ в Мар. ев.

В Мт. 5: 32 стои прѣлюбодѣѩти вм. прѣлюбъı дѣѩти в Мар. ев. (но в Я тук е прѣлюбъı дѣѩти). Втората употреба в ПНЧ на характерния за преславската редакция глагол прѣлюбодѣѩти (Х 55в22-23) също има разночетене по стария превод, този път в Ч.

В Мт. 5: 39 в руските преписи намираме преславизма зазоушити вм. типичния за първата редакция на евангелието израз оударити за ланитоу, използван в Хил. 175. Преславската форма в случая вероятно е внесена от руските книжовници, като с нея е заменен само глаголът оударить, а е запазена втората част на израза, поради което в ЯСЧ се чете зазоушить въ десноую ланитоу.

В Мт. 5: 43 е употребена преславската лексема блнжнѣго вм. нскрьнѣго в Мар. ев.

В цитатите от другите глави на Мт. също откриваме употреба на един от известните лексикални дублети:

Мт. 6:12, 14 (Х 136в13, 137а10) - wстави намь длъгы нашн ѩко и мы wставлѣѥмь длъжникомь нашимь; аще wставите оу҃мъ сьгрѣшенна нхъ· то и

оц҃ъ вашь нб҃нъıн ѡставитъ (вм. **отъпоустн, отъпоуштаемъ; отъпоуштаете, отъпоустнтъ** в Мар. ев.). Подобно на преславската лексема *оставление* (вм. Кирило-Методиевата *отъпуштение*), глаголът *оставити* може да се определи като преславизъм .

Мт.18: 6 (Х 38а24) - **пользнѣıе емоу да повнснетъ жрьневь ѡслнн на шнн его** (но в ЯЧ - **въın**); вж. също Х 69а10: **пользнѣıе емоу да повѣсетъ на вын его жрьневь ѡслнн** (но в Ч - **шнн**). Както става ясно, преславизмът *шия* в ПНЧ се употребява наред с характерната за първата редакция на евангелския текст лексема *выя*.

Мт. 18: 8, 9 (Х 16а10, 14) - …**добро тн ıесть въ животь вънитн хромоу нлн слѣпоу**…; …**оуне** (Я **добро бо**, Ч **добрѣа**) **тн ıесть ѡ ıедномь ѡц҃ѣ вънитн въ животѣ**…- запазва се старата Кирило-Методиева лексема, която в преславската редакция се заменя с **жнзнь** . Но в цитата от Мт. 19: 29 (Х - липсва, Я 21в15) се чете **жнзнь вѣчноүıю наслѣдитъ** вм. **н животъ вѣчънъın наслѣдитъ** в Мар. ев.

Мт. 26: 7 (Х 94а13) - **прнстоүпн к немоу жена нмоүщн алавастрь мира многоцѣнна**… - запазена е гръцката заемка, която в преславската редакция се заменя със **стъклѣнница**.

Първоначалните наблюдения показват, че евангелските цитати в ПНЧ в повечето случаи отразяват промените, настъпили в преславската редакция на евангелския текст. Изследването може да се разшири с особен интерес към перифразите върху евангелските стихове и сравнението им със съответните точни цитати, за да се установят по възможност някои закономерности във варирането на словоупотребите. От друга страна, последователното проследяване на различията в сръбския и в руските преписи би могло да покаже определени предпочитания от една страна на сръбския, и от друга страна - на руските книжовници към старите или новите преславски лексикални варианти.

В ПНЧ текстологичните преславски и Кирило-Методиеви дублети се употребяват и извън евангелските цитати, например: *ближнии; велик* но и *велии*; *грабитель,* но и *хыщьник; грабление,* но и *хыщение; дващи, дважды*, но и *двакрати; трищи (тришьды, трижды*), но и *трикрати ; заутра; прилучити се*, но и *приключити ся, ключаеть ся*, които преобладават в руските преписи и като съответствия на преславските форми в Хил. 175*; случити се; масть; отаи,* но и *таи; многажды, многащи, многущи; моштьно есть (несть), немоштьно есть; масло дрѣвѣно; лѣпо есть,* но и *подобаеть; плищь, плищевати; непокоривии; оставление; прощение; ласкрьдие; небрѣжение; врьста* (в знач. *"възраст"*); *наричеть, наричуть*[15] вм. *нарицаеть, нарицають*; *врачьство, уврачевати*[16], *онсица; акы и т. н.*[17] Може да се направи извод за наличието

[15] ***Костова, К.*** Правопис и фонетика на преславските текстове. Велико Търново - София, 2000, с. 114.

[16] ***Минчева, А***. Разночетенията в триодните песнопения на Константин Преславски. - Хиляда и осемдесет години от смъртта на Св. Наум Охридски. София, 1993, с. 101.

на доста широк преславски лексикален пласт в първия превод на ПНЧ, който е в съответствие и подкрепа на ориентираните към преславската редакция на евангелския текст цитати.

По-нататъшното цялостно проучване на евангелските цитати, както и въобще на библейските цитати в най-ранния превод на ПНЧ, ще прибави нови сведения за разпространението на редакциите на библейските книги в славянската преводна книжнина през XI-XII в. Може да се очаква също така, че резултатите от подобно проучване ще очертаят посоката, в която следва да се търси мястото и езиковата среда на възникване на превода. Предположението за Атон като най-вероятно място на най-ранния превод на ПНЧ в средата или втората половина на XII в. се основава преди всичко на екстралингвистични факти[18], интерпретацията на които не изглежда безспорна.

The Gospel's quotations in the earliest slavonic translation of Pandectes by Nicon of the Black Mount

Săbka Bogdanova

Summary

In the article are presented the quotations of the eariest slavonic translation of the Gospel, prepared by Nicon of the Black Mount. A comparative analysis is done of the different lexical readings of the quotations and the known Gospel's codexes.The vocabulary of The Pandectes by Nicon of the Black mounts is compared to the vocabulary of the Preslav's wording.

---

[17] Вж. Index der Wortformen in der Handschrift Chilendarski 175 в: ***Pavlova, R., Bogdanova***. Die Pandekten…, T. II, с. 225-400; ср. също: Богданова, С. Към изследването на лексиката…, с. 134-140.

[18] ***Максимович, К***. К проблеме происхождения древнейшего славянского перевода "Пандектов" Никона Черногорца. - В: Славянское языкознание. XII международный съезд славистов. Краков, 1998. Доклады российской делегации. М., 1998; вж. тук: " 4. Отсутствие данных о крупных переводах на Руси в XII в.; 5. Присутствие русских монахов на Афоне в XII в." (с.401-402); "7. Деятельность русских переводчиков на Афоне в XII -XIII вв.; 8. Косвенные данные исторического характера; 9. Мотивы перевода "Пандектов" Никона Черногорца" (с. 403-405).